

Brillenverkoper (Allegorie op het Gezicht)

Rembrandt van Rijn (Leiden 1606 – 1669 Amsterdam)

Museum De Lakenhal
Leiden

Ca. 1624. Olieverf op paneel, 21 x 17.8 cm

Niet gesigneerd of gedateerd

Herkomst: particuliere verzameling (2012)

Al bij de openstelling van Museum De Lakenhal in 1874 werd alom het gemis gevoeld dat er geen schilderij was te zien van Leidens beroemdste zoon, Rembrandt van Rijn. Ondanks herhaalde pogingen slaagde het museum er door de jaren niet in een geschikt werk te verwerven. Met het op de markt komen van Rembrandts *Brillenverkoper* kreeg Museum De Lakenhal een nieuwe kans. Na maandenlang onderhandelen met de eigenaar en betrokken partijen kon dit vroegst bekende werk van Rembrandt met succes worden aangekocht.

Voor de verwerving van Rembrandts *Brillenverkoper* heeft Museum de Lakenhal steun verkregen van de Vereniging Rembrandt, het Mondriaan Fonds, de Vereniging van Belangstellenden in De Lakenhal en de Gemeente Leiden

Eerdere pogingen om een werk van de meester te verwerven waren om verschillende redenen gestrand. Zo werd al in de eerste bestaansjaren van Museum De Lakenhal het voorstel om een van Rembrandts belangrijkste schilderijen uit de Leidse tijd aan te kopen, zijn *Berouw van Judas voor de hogepriesters*, voortijdig opgegeven nadat Abraham Bredius, de machtige directeur van het Mauritshuis, een negatief advies had uitgebracht. De wens van het museum leek in vervulling te gaan met de *Tronie van een man met gouden keten*, een schilderij dat in 1907 door de kunstschilder en handelaar Leo Nardus aan het museum werd geschonken. Het werd lang ge-

koesterd als een eigenhandig werk, tot het Rembrandt Research Project het in 1982 diskwalificeerde als een latere imitatie. In het recente verleden liep de beoogde aankoop van Rembrandts geschilderde *Zelfportret met breedgerande hoed* spaak omdat de Vereniging Rembrandt en andere fondsen bezwaar hadden tegen de onherstelbaar slechte staat waarin het werk verkeerde. Een nieuwe en bijzonder aantrekkelijke mogelijkheid bood Rembrandts *Brillenverkoper*.

VERWERVING

De *Brillenverkoper* was geen onbekende voor Museum De Lakenhal. Het paneeltje werd daar in 1968 voor de eerste keer publiek getoond, op de tentoonstelling *Rondom Rembrandt*, maar gold toen nog als het product van een anonieme schilder uit Rembrandts omgeving.¹ Niet veel later werd het door het toonaangevende Rembrandt Research Project gekwalificeerd als een werk waarvan Rembrandts auteurschap niet kon worden vastgesteld, noch afgewezen.² Pas nadat het paneel bij zijn restauratie in 1992 werd ontdekt van zijn beschilderde vergroting uit de 18de eeuw, werd duidelijk dat het om een eigenhandig werk ging.³ De *Brillenverkoper* hing als zodanig op diverse tentoonstellingen over

Drie zangers (Allegorie op het Gehoor)
Rembrandt van Rijn
Ca. 1624. Olieverf op paneel,
ca. 21 x 17.8 cm
PARTICULIERE COLLECTIE

Operatie (Allegorie op het Gevoel)
Rembrandt van Rijn
Ca. 1624. Olieverf op paneel,
ca. 21 x 17.8 cm
PARTICULIERE COLLECTIE

Foto van de *Brillenverkoper* vóór de restauratie van 1992 waarbij de 18de-eeuwse vergroting werd verwijderd

Brillenverkoper

Nicolaes Jansz Clock
1602. Gravure, 24,8 x 19,3 cm
RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

noten

1. M.L. Wurfbain en B. Haak, *Rondom Rembrandt. De verzameling Daan Cevat*, tent. cat. Leiden (Stedelijk Museum De Lakenhal) 1968, pp. 26-29, nr. 36.

2. J. Bruyn, P. van Thiel, S. Levie, E. van de Wetering e.a., *A Corpus of Rembrandt Paintings*, dl. I, 1982, pp. 410-415, nr. B 3.

3. E. van de Wetering, *A Corpus of Rembrandt Paintings*, dl. IV, 2005, p. 165; E. van de Wetering, *A Corpus of Rembrandt Paintings*, dl. V, 2010, pp. 148-149.

4. Zie G. Cavalli-Björkman e.a., *Rembrandt and his time*, tent. cat. Stockholm (Nationalmuseum) 1992-93, nr. 48; E. van de Wetering e.a. *The Mystery of the Young Rembrandt*, tent. cat. Kassel (Staatliche Museen) en Amsterdam (Museum Rembrandthuis) 2002, nr. 11; K.A. Schröder en M. Bisanz-Prakken, *Rembrandt*, tent. cat. Wenen (Albertina) 2005, nr. 16.

5. T. Rassieur, 'Rembrandt's Leiden Years: Mastering the Craft and Defining His Genius', in: G. Keyes e.a., *Rembrandt in America. Collecting and Connoisseurship*, tent. cat. Raleigh (The North Carolina Museum of Art), Cleveland (The Cleveland Museum of Art) en Minneapolis (The Minneapolis Institute of Arts) 2011-12, pp. 89-92.

6. Voor de traditionele duiding van modellen als Rembrandts vader en moeder, zie C. Vogelaar en G. Korevaar, *Rembrandts moeder*, tent. cat. Leiden (Stedelijk Museum De Lakenhal) 2006, in het bijzonder pp. 33-52.

Rembrandt in binnen- en buitenlandse musea en oogste daar, als vroegst bekende werk van de meester, de nodige aandacht.⁴ De vreugde was dan ook groot toen de eigenaar instemde met het verzoek van Museum De Lakenhal om het als langdurig bruikleen in Leiden onder te brengen. In het voor het museum zo geslaagde Rembrandtjaar 2006 werd het paneeltje voor het eerst sedert eeuwen weer verenigd met twee schilderijen die oorspronkelijk deel uitmaakten van dezelfde reeks. Bij die gelegenheid is het idee ontstaan dat de *Brillenverkoper* voor Museum De Lakenhal behouden moest blijven. De eigenaar was al snel overtuigd dat het werk bij uitstek in Leiden hoorde. Het parcours naar de daadwerkelijke aankoop en het werven van fondsen bleken meer tijd te vergen.

In Museum De Lakenhal heerste van meet af aan de opvatting dat een dergelijke kapitale aankoop niet alleen door het museum zelf kon worden bewerkstelligd, maar voorbereid diende te worden in samenspraak met externe partijen. Dit gold primair het stadsbestuur van Leiden, dat immers bij herhaling de wens had geuit een werk van Rembrandt te willen aankopen. Op uitnodiging van het museum kwam de wethouder van cultuur het paneeltje bekijken, maakte kennis met de eigenaar en was daarop niet alleen bereid om de ambitie van het museum te delen, maar ook daadwerkelijk tot actie over te gaan. Na zorgvuldige sonderingen gingen zowel het college van B en W als de gemeenteraad – in weerwil van aangekondigde bezuinigingen – akkoord met

het voorstel tot aankoop. Het toeval wilde dat de stad Leiden haar aandeel in energiebedrijf NUON te gelde had gemaakt, waardoor 1,5 miljoen euro ter beschikking kon worden gesteld voor de *Brillenverkoper*. Deze buitengewone geste vanuit het stadsbestuur heeft stellig bijgedragen aan de bereidheid van culturele fondsen om eveneens een flinke steen bij te dragen. De Vereniging van Belangstellenden in De Lakenhal, die door de verkoop van prentbriefkaarten en andere artikelen goed had geboerd bij de drie grote tentoonstellingen in het Rembrandtjaar, zegde een voor haar doen ongewoon hoge bijdrage toe. Een staaltje hoe met Rembrandt een Rembrandt te financieren. Ook bij het Mondriaan Fonds en de Vereniging Rembrandt werd de aanvraag bijzonder genereus gehonoreerd, waarbij de inzet van het stadsbestuur en de vriendenvereniging zwaar wogen.

VOORBIJ ALLEGORIE EN SATIRE

De *Brillenverkoper* is Rembrandts vroegst bekende werk, geschilderd rond 1624. Het paneeltje maakte oorspronkelijk deel uit van een serie met de vijf zintuigen, waarvan er drie zijn bewaard. De *Brillenverkoper* is de verbeelding van het Gezicht, terwijl het schilderij *Drie zangers* het Gehoor weergeeft en de *Operatie* het Gevoel; de werken die de Smaak en de Reuk verbeelden zijn niet bewaard gebleven. Het onderwerp zelf was allerm minst nieuw. Reeksen met de vijf zintuigen waren vooral in de prentkunst bekend vanaf de 16de eeuw.

Musicerend gezelschap
Rembrandt van Rijn
1626. Olieverf op
paneel, 63,5 x 48 cm
RIJKSMUSEUM
AMSTERDAM

Het is opmerkelijk dat Rembrandt niet, zoals men van een jonge en onervaren kunstenaar kan verwachten, de allegorische beeldtraditie volgt, maar een eigen verbeelding introduceert. Werden de zintuigen voorheen weergegeven door een vrouwelijke personificatie, gehuld in klassiek aandoende kleding en omringd door allerhande attributen die haar zinnebeeldige betekenis illustreren, daar kiest Rembrandt voor een alledaags aandoend tafereel. Een marskramer die een oud koppel brilletjes aansmeert, omringd door omstanders, moet een voor iedereen herkenbare situatie zijn geweest. De verhandelde bril was een nieuw type knijpbril met dun geslepen glazen in een licht metalen montuur dat in de vroege 17de eeuw de markt veroverde, ter vervanging van de ouderwetse beugelbril die men tot dusverre kende.

Hoewel schijnbaar alledaags, is de voorstelling niet gespeend van humor. Het satirische karakter van de koddig geklede verkoper, gehuld in het kostuum van straatmuzikanten en toneelspelers en uitgemonsterd met een opzichtige geldbuidel, is onmiskenbaar. Met verve wijst de oude man op zijn rode knobbelneus (wellicht het gevolg van een aandoening die als rhinophyma bekend staat) terwijl de oude vrouw kippig door haar nieuw verworven knijpbril tuurt. Het is aannemelijk dat Rembrandt bekend was met zinnebeeldige spotprenten als die van de Haarlemse graveur Nicolaas Jansz Clock uit 1602, waarin de brillenverkoper in het

De vrienden van Museum De Lakenhal en de Vereniging Rembrandt

Een geslaagde publiek-private samenwerking, zo mag de aankoop van de *Brillenverkoper* zeker genoemd worden. De Vereniging van Belangstellenden in De Lakenhal (VBL) heeft daar met volle overtuiging in bijgedragen. Dat past in een lange traditie; als vriendenvereniging van Museum De Lakenhal ondersteunen wij al bijna een eeuw de collectie. Dat gebeurt in de vorm van financiering van nieuwe aanwinsten, maar ook door bijzondere restauratieprojecten te bekostigen.

Met de aankoop van een schilderij van Rembrandt is een lang gekoesterde wens in vervulling gegaan. In het verleden zijn

er verschillende pogingen geweest om een vroeg werk – terug – naar Leiden te krijgen. Dat bleek geen gemakkelijke opgave. Maar nu, door een uitstekende samenvoeging van publieke en private fondsen, is het gelukt.

Opnieuw blijkt welk een belangrijke rol organisaties als de Vereniging Rembrandt – die in de loop van de tijd niet minder dan 40 aankopen van Museum De Lakenhal heeft gesteund – en de VBL hierbij spelen. De kracht zit hem daarbij niet alleen in het mobiliseren van geldelijke middelen. Het gaat er vooral ook om de steun expliciet te maken. Onze ervaring in Leiden is dat er veel mensen zijn die

iets willen doen. Dat uit zich op verschillende manieren, maar steeds duidelijker wordt dat mensen de verbinding willen aangaan voor de langere termijn. Dat schept een band en een wederzijdse verplichting.

De vraag is uiteindelijk niet *waarom* verenigen als de onze de aankoop van belangrijke kunst bekostigen. Vaker zal de vraag zich voor gaan doen waarom wij bepaalde aankopen *niet* doen. De verantwoordelijkheid wordt daarmee groter, gelijk met het belang van onze leden.

Haro Schultz van Haegen

Voorzitter Vereniging van Belangstellenden in De Lakenhal

Rembrandts moeder met haar hand op de borst
 Rembrandt van Rijn
 1631. Ets, 8,7 x 6,7 cm
 RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

Portret van de vader van de kunstenaar
 Rembrandt van Rijn
 Ca. 1630. Rood en zwart krijt, gewassen in bruin, 19 x 24 cm
 ASHMOLEAN MUSEUM OXFORD

Rijksmuseum, in 1976 met steun van de Vereniging Rembrandt aangekocht, laat zien hoe snel de schilder deze technische en formele uitdagingen meester werd. Ook in dat allegorische werk, mogelijk een zinnebeeld op het Gehoor en op de vergankelijkheid van het leven, vindt Rembrandt met traditionele ingrediënten een hoogstpersoonlijke vorm.

Opmerkelijk in de *Brillenverkoper* is ook de onopgesmukte uitschildering van zijn koppen 'naar het leven'. Daarbij besteedde hij niet alleen aandacht aan weinig flatteuze details zoals rimpels of dikke neuzen, maar vooral ook aan de gelaatsuitdrukkingen, lichaams-

bijschrift wordt neergezet als oplichter en charlatan. In Rembrandts *Brillenverkoper* overheerst echter niet een dergelijk expliciete satirische of zinnebeeldige intentie. Voor Rembrandt staat de psychologische interactie tussen de personages centraal, zoals ook in zijn latere werk zo vaak het geval zou zijn.

BETEKENISVOL JEUGDWERK

De aankoop van de *Brillenverkoper* inspireerde cartoonist Kamagurka tot zijn prentje in NRC-Handelsblad waarin hij licht de spot drijft met het wat onbeholpen karakter van het schilderijtje. Bij nadere inspectie blijkt de *Brillenverkoper* niet een willekeurig jeugdwerk met onvermijdelijke tekortkomingen, maar een werk van bijzondere betekenis. Rembrandt gaat hierin artistieke uitdagingen aan die hem zijn leven lang zouden bezighouden. Zo legt hij hier al een opvallende belangstelling aan de dag voor het clair-obscur, oftewel de tegenstelling tussen donkere partijen met hel licht, bedoeld om de voorstelling variatie, ruimtelijkheid en dramatische zeggingskracht te geven. Ook hanteert de jonge Rembrandt een voor die tijd nog ongewone, uiterst losse verftoets, vooral zichtbaar in de mars met handelswaar, iets wat later zijn handelsmerk zou worden. Het al in dit stadium experimenteren met technische en formele mogelijkheden, hoe weinig ontwikkeld ook, werpt een blik op wat de kunstenaar zijn leven lang zou blijven bezighouden. Een vergelijking met Rembrandts *Musicerend gezelschap* van zo'n twee jaar later in het

Kamagurka's cartoon in NRC-Handelsblad naar aanleiding van de aankoop van de *Brillenverkoper*

Röntgenopname van de *Brillenverkoper* waaruit blijkt dat het paneel reeds eerder beschilderd was met een vrouwelijk naakt

houding en gesticulaties van de personages. Het is aan-
nemelijk dat hij naar algemeen gebruik bekenden uit
zijn eigen entourage liet poseren als model. De figuur
in de achtergrond van de *Drie zangers* is recent geïdenti-
ficieerd als het zelfportret van de jonge, maar blijkbaar
ook zelfbewuste Rembrandt.⁵ De oude vrouw met het
volle gelaat en hoofddoek in de *Brillenverkoper* vertoont
grote gelijkens met het model in tal van schilderijen en
etsen uit Rembrandts jaren in Leiden, dat al in de 17de
eeuw als Rembrandts moeder werd aangeduid. In de
oude man met zijn forse neus en rafelbaardje kunnen
we de vader van de kunstenaar herkennen, de Leidse
molenaar Harman Gerritsz van Rijn, wiens gezicht ons is
overgeleverd door het portret dat zijn zoon rond 1630
van hem tekende.⁶ In zowel de *Brillenverkoper* als in het
getekende portret houdt de oude man vanwege zijn
slechtziendheid de ogen gesloten.

Rembrandt was bij het schilderen van dit werk
rond de 18 jaar oud en had waarschijnlijk net zijn op-
leiding afgerond bij de Leidse schilder Jacob Isaacsz
van Swanenburg. Uit de *Brillenverkoper* zelf blijkt geen
verwantschap met het werk van zijn leermeester, die
bekend stond om zijn helse voorstellingen en stads-
gezichten. Onder de *Brillenverkoper* gaat echter een
röntgenopname werd ontdekt. Voor een geoefend oog
is daarin de gestalte van een naakte vrouw te ontwaren
die met opgeheven armen een afwerend gebaar maakt.
De figuur vertoont treffende overeenkomsten met werk
van Van Swanenburg, die zijn helletaferelen doorgaans
lardeerde met tientallen naakten in ongemakkelijke en
gesticulerende houdingen. Het valt niet uit te sluiten
dat Rembrandt hier bijvoorbeeld uit zuinigheid een
paneel heeft gebruikt dat al door zijn leermeester was
beschilderd.

Waarschijnlijk is de *Brillenverkoper* naar de mening
van kenners en publiek geen werk van indrukwekkende
kwaliteit. Was het niet Rembrandt die het schilderde, dan
had het vermoedelijk een verborgen bestaan geleid. Wel
illustreert het paneeltje dat Rembrandt van meet af aan
een experimenteel en bijzonder vindingrijk kunstenaar
was. Door de aankoop kan men nu het in ons land reeds
zo goed vertegenwoordigde oeuvre van Rembrandt be-
wonderen vanaf het allereerste werk. De *Brillenverkoper*
kondigt in het klein het grote aan wat komen gaat♦

Christiaan Vogelaar

Conservator oude schilderkunst en kunstnijverheid

Waarom gesteund?

Museum de Lakenhal verwierf in februari 2012 Rembrandts
vroege werk *Brillenverkoper*. Deze aankoop was mede
mogelijk door de financiële steun die het bestuur van de
Vereniging Rembrandt in december 2011 aan het museum
had toegezegd. Dat de Vereniging Rembrandt bijdraagt aan
de aankoop van een schilderij van Rembrandt lijkt een van-
zelfsprekende zaak. Tussen 1900 en 1999 zijn niet minder
dan veertien schilderijen van de kunstenaar door Nederlandse
musea verworven met steun, veelal aanzienlijke steun, van
onze vereniging. Daarnaast werd diverse malen bijgedragen
aan aankopen van tekeningen en één keer aan de verwerving
van een etsplaat van Rembrandt. Kortom, voor aankopen
van werken van zijn naamgever is de Vereniging Rembrandt
altijd een royale steunverlener geweest.

Toch gaf de aanvraag van Museum de Lakenhal aanleiding
tot een diepgaande discussie binnen het Bestuur. De reden
daarvoor was dat bij de besluitvorming over aanvragen
doorgaans de kwaliteit van het te verwerven kunstwerk
centraal staat. Een te steunen werk moet in principe vol-
doen aan de eis dat het binnen het Nederlands openbaar
kunstsysteem een werkelijke aanvulling vormt en behoort tot
het beste in zijn soort. Het begrip 'beste in zijn soort' is
relatief. Een door een plaatselijk of regionaal museum te
verwerven object van behoorlijke kwaliteit, dat behoort tot
het beste van wat er op dat gebied in die plaats of regio is
gemaakt, komt in aanmerking voor steun, maar bij werk
van Rembrandt ligt de kwaliteitslat zeer hoog, gezien de
vele voortreffelijke schilderijen van de kunstenaar die al
aanwezig zijn in onze musea.

Nu kan men over de *Brillenverkoper*, die Rembrandt
vermoedelijk op 17- of 18-jarige leeftijd heeft geschilderd,
niet beweren dat het tot de beste en mooiste werken van
de meester behoort, eerder het tegendeel. Maar wel is het
schilderij een bijzonder interessant document, waarschijn-
lijk het laatste dat op de markt komt, van de allereerste
ontwikkeling van de kunstenaar. Een meerderheid van het
Bestuur was uiteindelijk van mening dat de betekenis van
Rembrandt van dusdanige aard is, dat ook deze eerste
fase van zijn loopbaan in ons openbaar kunstbezit verte-
genwoordigd moet zijn en dus de steun van de Vereniging
Rembrandt verdient. Een belangrijk bijkomend argument,
door het voltallige Bestuur onderschreven, was daarbij het
feit dat deze aanvraag komt van het stedelijk museum van
zijn geboortestad en dat een dergelijk jeugdwerk, wanneer
het een plaats krijgt in de Collectie Nederland, thuis hoort
in Leiden.